HOEK

Tijdschrift voor
Geschiedenis,
Oudheidkunde,
Kunst & Folklore.
Orgaan van
HOOGSTRATEN'S
OUDHEIDKUN-
DIGE KRING.
4e Jaar
1936
III

Hgs

Bijdragen tot de Geschiedenis der oudste Heeren van Hoogstraten

(XIIIe en XIVe eeuwen.)

De juiste geschiedenis der oudst-bekende heeren van Hoogstraten, hunne opvolging en onderlinge verhouding, zijn nog steeds bron voor veel verwarring, en het is aan de oplossing van dit probleem, dat wij in de hier volgende bladzijden onze krachten willen wijden.

Nog in de laatste jaren hebben verschillende schrijvers zich met dit vraagstuk beziggehouden; op hunne in vele opzichten verdienstelijke onderzoekingen kritiek uit te oefenen is niet het doel van ons werk, en wij zullen daarom niet op hunne tekortkomingen wijzen, maar liever de oorzaak der fouten opsporen en volgens zuiver geschiedkundige beginselen de lijst der oudste heeren van Hoogstraten opbouwen.

De hoofdbronnen, waarnaar gewoonlijk gegrepen wordt, waar het geldt het door ons in het oog gevatte onderwerp te bewerken, zijn de boeken van Butkens en van Wap 1). Het zal daarom vóór alles nuttig zijn over beide schrijvers iets te zeggen.

Den ouden Brabantschen historicus zullen wij niet lastig vallen, omdat hij eenige geruchtmakende vervalschingen op zijn kerfstok heeft; in zijn tijd beschouwde men zulke bokkesprongen met een andere gemoedsgesteldheid, dan wij dat heden ten dage doen, en Butkens was in dit opzicht een kind van zijne eeuw. En ook in ander opzicht; hij had, evenals zijne tijdgenooten, een geweldigen schrik voor gapingen in stamboomen, een waren *horror vacui*, en zag er dan ook volstrekt niet tegen op een hiaat door den een of anderen, min of meer waarschijnlijk klinkenden naam aan te vullen. Het is echter juist daardoor, dat hij, met een geleerd gezicht, argelooze menschen op een dwaalspoor brengt!

Wap, daartegen, is de eerlijkheid in persoon; hij heeft van heinde en verre een eerbiedwekkende verzameling oorkonden bijeengebracht, doch is er onder bedolven geraakt! Het materiaal is hem de baas geworden en als slotsom heeft Wap slechts een

---

1) C. Butkens. ***Les trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant.*** 3e uitg. (La Haye, 1724) II. bl. 57 en 145. — J. J. F. Wap. ***Geschiedenis van het land en de heeren van Cuyck*** (Utrecht, 1858) bl. 66 vlg. en de stamtafels aldaar.

werk kunnen leveren, dat voor niet uiterst kritische geesten een wezenlijk gevaar oplevert. Adriaensen 2) zegt van Wap's boek, dat het getuigenis aflegt van « veelzijdige opzoekingen, ernstige studie en onverdroten arbeid ». Met de eerste en derde definities zijn wij het volkomen eens, maar van de « ernstige studie » vindt men in het werk, jammer genoeg, weinig terug.

Mijn voornemen is nu achtereenvolgens de verschillende heeren van Hoogstraten naar de oorspronkelijke bronnen te behandelen, daarbij zal ik, in hoofdzaak, alleen de fouten van Butkens en Wap bespreken ; die van hunne opvolgers, welke, zooals ik reeds opmerkte, voornamelijk aan die beide voorgangers te wijten zijn, mede om kortheidswille, ter zijde latende.

* * *

Wanneer wij mogen aannemen, dat in de tijden voorafgaande aan het oogenblik, waarop de naam Hoogstraten in de geschiedenis te voorschijn komt, er daar ter plaatse reeds een kasteel stond, dat het Gelmelslot genoemd werd, dan *kunnen* daartoe in betrekking hebben gestaan, als heeren of eerder als kasteleins, enkele personen van dien naam, welke wij in XIIe-eeuwsche oorkonden vinden. Evenwel is onze kennis van de Brabantsche edelen in die eeuw nog zóó onzeker, dat men dit verband niet dan veronderstellenderwijze mag leggen ; te meer, omdat er elders een soortgelijke plaatsnaam wordt gevonden 3). Wij geven de volgende aanteekeningen dan ook alleen met doel andere onderzoekers aan te sporen dit vraagstuk in het oog te willen houden.

Een zekere *Godescalcus de Gelmela* wordt in 1159 aangetroffen onder de, meest Brabantsche, edelen *(nobiles viri)*, die te Luik getuigen zijn, wanneer de bisschop Hendrik van Leyen een oorkonde ten behoeve der abdij van Tongerloo bevestigt 4).

Hij verschijnt in dezelfde omstandigheden bij oorkonden van 1163 5), en nog in 1167, ditmaal onder edelen, welke als

---

2) ***Taxandria*** (Turnhout) 1907, bl. 160.

3) Zoo in het oude graafschap Loon een dorp Gelmen (Jamine), ten zuidoosten van St. Truiden bij den weg naar Luik. Tot deze plaats hadden bijna zeker betrekking : Helias, Sebaldus en Conrardus de Gelmene, in 1135 getuigen bij eene schenking van den graaf van Loon aan de abdij van Averbode : [J. Wolters]. ***Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden*** (Gand, 1849), bl. 80.

4) Oorspr. abdij Tongerloo, charters der abdij, n° 10, onuitgegeven ; zie : H. Lamy. ***L'Abbaye de Tongerloo depuis sa fondation jusqu'en 1263.*** (Louvain, Paris, z. d. [1914]), bl. 370, n° 10.

5) Lamy, ***a.w.*** 371, n° 14 en 372, n° 17 ; over dit laatste stuk ald. bl. XX-XXI.

getuigen optreden bij een acte van Godfried III, hertog van Brabant, ten bate der St. Michielsabdij van Antwerpen 6).

Volledigheidshalve zij hier vermeld, dat omstreeks 1312 zekere *Clarissia de Ghelmele* van den hertog van Brabant een jaargeld van 35 pond in leen hield op goederen te Pulle 7), terwijl wij meenen in een *Goselmarus de Hoestraten*, genoemd in 1256 8), een inwoner der stad te moeten zien.

I.

Vrouw Johanna, vrouw van Hoogstraten, dochter van Arnold, heer van Elslo en echtgenoote van heer Wenemar van Gimmenich, ridder, (1286).

De eerste « heer » van Hoogstraten, dien wij met zekerheid kunnen aanwijzen, was een adellijke dame, die voorkomt in een oorkonde van 1286, waarvan hier de korte inhoud volgt:

1286, 16 Juni (Dominica post Trinitatem). — *Joanna de Ghemenich, domina de Hoechstraten*, geeft tot heil van hare ziel en van die van haren echtgenoot, *heer Wenemarus de Ghemenich*, het patronaatsrecht der kerk van Hoogstraten aan het kapittel der O. L. V.-kerk te Antwerpen 9).

Het is dit stuk, dat wij als punt van uitgang zullen nemen bij ons pogen om iets meer omtrent de oudste heeren van Hoogstraten te weten te komen.

Terstond dringt de vraag zich op: wie was Johanna en wie was haar echtgenoot? Ziehier wat wij daaromtrent konden ontdekken.

Johanna's echtgenoot, heer Wenemar van Gemmenich of Gimmenich (de naam wordt op velerlei wijzen gespeld), ontleende zijn naam aan een plaatsje, nu: Gymnich, gelegen ten zuidwesten van Keulen; niet te vereenzelvigen met het gelijknamige dorp in den uitersten noord-oosthoek der provincie Luik. Hij wordt vermeld in de volgende oorkonden:

1275. — *Dominus* 10) *Winemarus de Gimenig* bezegelt een oorkonde van zijn verwant Johan van Burtscheid 11). Deze

---

6) P. J. Goetschalckx. ***Oorkondenboek der Witheerenabdij van S. Michiels te Antwerpen I.*** (Eekeren-Donk, 1909) bl. 40, n° 20.

7) L. Galesloot. ***Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant.*** (Brux. 1865), bl. 27.

8) Goetschalckx, ***a.w.*** bl. 160, n° 134; vgl. bl. 150, n° 124.

9) Het origineel schijnt verloren; het stuk is afgedrukt: Miraeus-Foppens. ***Opera diplomatica*** I. (Lovan. et Brux. 1723) bl. 592, daaruit overgenomen in J. C. Diercxsens, ***Antverpia Christo nascens et crescens*** I. (Antv. 1773) bl. 319.

10) Uit dezen titel blijkt, dat hij ridder was; daarentegen mogen wij uit geen der oorkonden besluiten, dat heer W. ***heer*** van Gimmenich was.

11) Keulen, Stadsarch., oork. der stad n° 414: gedrukt: Ennen. ***Quellen zur Geschichte der Stadt Köln.*** III. n° 117.

oorkonde, op zich zelve voor ons van weinig gewicht, ontleent haar belang aan het feit, dat zij nog voorzien is van heer Wenemar's zegel 12), hetwelk als wapen een uitgeschulpt kruis vertoont.

1276, 26 April. — Aartsbisschop Sifrid van Keulen zendt zijn verwant, W. v. G., als zijn gezant naar Koning Eduard I van Engeland 13).

1276, 2 Augustus. — *Weinemarus de Gimmenich miles* en zijne vrouw *Johanna* ruilen met Beatrix, Wenemar's zuster, en hare kinderen eenige goederen, waardoor zij in het bezit komen van den burg Kerpen, ten westen van Gymnich gelegen, op den weg van Aken naar Keulen 14). Zij verpanden het slot kort daarna aan den aartsbisschop van Keulen 15).

1281, 16 Mei. — Roomsch-Koning Rudolf geeft aan den wakkeren heer (*strenuus vir*) *Wenemarus de Gemenich* in leen het slot Kerpen, dat W. van zijne zuster Beatrix gekocht had, in leen 16). Kort daarop evenwel moet heer Wenemar deze sterkte aan den hertog van Brabant verkocht hebben, als blijkt uit een oorkonde van 4 Mei 1282 17), hetgeen voor gevolg had, dat Kerpen in den oorlog van Brabant met Keulen door den aartsbisschop genomen en verwoest werd (Maart 1284) 18). Heer Wenemaer beleefde dit niet meer; enkele weken vroeger was hij, aan Brabantsche zijde, vóór 's Hertogenrade (Rolduc) door een pijl getroffen en doodelijk gewond 19).

Bovenstaande gegevens samenvattende, kunnen wij ons eenigszins een beeld maken van ridder Wenemar. Hij behoorde tot een der aanzienlijkste adellijke geslachten der Rijnstreek 20), verwant en vertrouweling van den aartsbisschop van Keulen, hoewel hij

---

12) Beschreven : J. Th. De Raadt. ***Sceaux armoriés des Pays-Bas*** I (Brux. 1897), bl. 490.

13) R. Knipping. ***Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*** nº 2669.

14) K. F. Stallaert. ***Gesch. van hertog Jan den eersten van Braband*** I. 315, nº XII, *2*; uittreksel : Butkens, ***a. w.*** I. preuves, bl. 118.

15) Knipping, ***a. w.*** nº 2687.

16) Oorsp. Haus-, Hof- en Staatsarch. Weenen, Nederl. oorkonden; gedrukt: H. Laurent. ***Actes et documents conservés à Vienne*** (Brux. 1933), nº 27, vgl. nº 29.

17) Butkens ***a. w.*** I. preuves, bl. 118, en ook Stallaert ***a. w.*** I. bl. 318, nº 3.

18) Jan v. Heelu: ***Rijmkroniek*** (uitg. Willems. Bruss. 1836), bl. 89.

19) v. Heelu ***a. w.*** bl. 76.

20) Aan dit geslacht werd een studie gewijd door den uitstekenden kenner der middeleeuwsche families uit het Rijnland, E. von Oidtman, in : ***Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*** XXX (1908), bl. 155 vlg.

later blijkbaar de partij koos van hertog Johan I van Brabant, die — men denke aan Woeringen (1288) — in deze streken zijn invloed aan het uitbreiden was.

Wat weten wij nu van heer Wenemar's echtgenoote, vrouw Johanna, die, zooals wij zagen, in 1276 reeds met hem voorkomt? Wij vinden haar, weduwe geworden, in 1285, op 10 Juli (feria tertia ante festum beatae Margaretae virginis) in een nog onuitgegeven oorkonde 21), waarvan de inhoud weliswaar voor de geschiedenis van Hoogstraten van geen belang is, maar waarin wij gewichtige aanwijzingen vinden omtrent haar persoon. Bedoelde oorkonde wordt namelijk gegeven door *Arnoldus, nobilis vir, dominus de Elslo*, door *diens dochter Joanna, weduwe van heer Wenemar van Gemenich*, en door heer Wenemar's broeder Hendrik, een geestelijk heer.

De heeren van Elsloo (ten noord-westen van Maastricht, op den rechter oever van de Maas gelegen) vormden een der voornaamste geslachten dier streek 22), dat daar reeds in het begin der XIIe eeuw gegoed was en in nauw verband stond met de, eveneens hoogst aanzienlijke, heeren van Steyn, in diezelfde buurt. Johanna's vader vindt men in vele oorkonden vermeld, doch geen daarvan is voor ons doel van bijzonder belang.

Men merke nu op, dat tot nu toe (1285) Johanna nog nergens als « vrouw van Hoogstraten » vermeld werd; dit is eerst het volgende jaar (1286) het geval, in de oorkonde hier in den aanhef van dit hoofdstuk vermeld. Het feit, dat Johanna daar beschikte over het begevingsrecht der kerk van Hoogstraten, veroorlooft ons de gevolgtrekking, dat zij die kerk gebouwd (herbouwd?) had 23) en zij dus reeds eenige jaren in het bezit van de heerlijkheid was. Hadden Johanna en Wenemar wellicht, bij afstand van

---

21) De oork. is verloren; 17^{e}-eeuwsch afschrift in Histor. Arch. der stad Keulen, ***Gelenii Farrago*** IV, fol. 210 vlg. — Vermeld : Baron v. Spaen, hs. II. 132 (Arch. Hoogen Raad v. Adel, 's Gravenhage); Fahne. ***Geschichte der kölnischen... Geschlechter*** I. 93 en II. 217, waaruit : [Wolters], ***Recherches sur l'ancien comté de Gronsveld*** (Gand, 1854), bl. 144.

22) Aan de geschiedenis van dit geslacht is nog geen studie gewijd. Verschillende artikelen, die zich als zoodanig voordoen, verschenen in (Nederl.) Limburgsche tijdschriften.

23) Dit wordt nog versterkt door de omstandigheid, dat enkele maanden later (1286, 18 September) een grensscheiding tot stand kwam tusschen de parochies van Minderhout en van Hoogstraten : ***Analectes pour servir à l'hist. ecclés. de la Belgique*** I. 78; vgl : Goetschalckx. ***Oork. St. Michiels*** II. 71, n° 365 (1287, 17 Sept.) — Hoogstraten behoorde tot het bisdom Kamerijk, Minderhout tot dat van Luik.

het kasteel Kerpen, van hertog Jan I van Brabant een uitgebreid bezit in de Noorder-Kempen gekregen? Dit zou dan tusschen 1276 en 1284 moeten geschied zijn. Eenig bewijs hebben wij voor deze hypothese niet, doch het is voldoende bekend, dat er den hertog van Brabant juist in deze jaren alles aan gelegen was vasten voet op den weg van Brabant naar Keulen te verkrijgen 24).

Hoe dit zij, in elk geval schijnt de heerschappij van Johanna over Hoogstraten, noch op oud bezit der heeren van Elsloo, noch op dat der heeren van Gemmenich terug te voeren.

Johanna leefde nog 29 Maart 1295, blijkens een stuk van schepenen van Hoogstraten 24[a]), waarbij zij genoemd wordt als eigenares te Merlo onder (Rijke)vorsel, maar niet meer als vrouw van Hoogstraten, dat zij dus blijkbaar bij haar leven aan hare opvolgster had afgestaan.

II.

Vrouw Sophia, vrouw van Hoogstraten en van Wortel, echtgenoote van heer Willem van Kuik, ridder. — (1295, 1301).

Aangaande den tweeden « heer » van Hoogstraten, die — zooals wij hopen waarschijnlijk te zullen maken — eigenlijk eene vrouw was, heerscht bij de schrijvers veel onzekerheid.

Butkens, die een schakel behoefde, om den overgang van Hoogstraten van Vrouw Johanna (I) op het huis van Kuik duidelijk te maken, gaf aan de eerste Vrouw eenvoudig eene dochter Johanna (II) van Gimmenich, vrouw van Hoogstraten, Vorsel, Meer, enz., welke hij echtgenoote noemde van Heer Johan I heer van Kuik. Deze vrouw van Hoogstraten is door Butkens verdicht; niet alleen wordt zij in geen enkel stuk genoemd, maar de oorkonden, die wij bezitten, verzetten zich tegen Butkens' systeem.

Wap, die deze moeilijkheid wel gevoelde, onder meer omdat hij de bovenaangehaalde oorkonde van 1286 kende, wil toch Butkens niet geheel loslaten en beweert op blz. 66, dat Johanna (II) de opvolgster werd van Johanna (I), om een bladzijde verder te vertellen, dat Hendrik, de oudste zoon van Johan I heer van Kuik, zijn grootvader, heer Wenemar van Gimmenich, in 1285 als heer van Hoogstraten opvolgde! Dwazer kan het

---

24) Zie bijvoorbeeld mijn opstel in ***Bijdr. voor vaderl. gesch. en oudheidkunde***, 4e reeks, I. ('s Gravenhage, 1913), bl. 248.

24[a]) Goetschalckx. ***Oork. St. Michiels***, nº 416. — Vgl. nog noot 29 hieronder.

moeilijk, maar zijn bericht is oorzaak geweest van fouten bij latere schrijvers.

Wederom zal de eenige weg om uit dezen doolhof te geraken die zijn, dat wij de oorkonden laten spreken.

Wij zullen deze hier dan ook om te beginnen bijeenstellen.

A. 1295, 28 Februari (nieuwe stijl). 25) — ***Willelmus dominus de Hoestraten et de Wortele, miles***, doet een scheidsrechterlijke uitspraak over een twist in zake een jaarcijns op goederen in de parochie Wortel, welke gerezen was tusschen de abdij van St. Michiel te Antwerpen en een harer pachters 26). Zijne vrouw, ***Domina Sophia***, zegelde mede.

B. 1301, 6 Mei. — De hertog van Brabant beslecht een geschil, ontstaan tusschen het O. L. V.-kapittel te Antwerpen en ***Willelmum de Kuic, militem, et eius uxorem dominam de Hoestraten et de Wortele, nobiles subditos terre nostre Brabantie,*** over het patronaatsrecht der kerk te Hoogstraten, hetwelk aan het kapittel bleef toegewezen, evenals betwiste tienden te Wortel 27).

C. 1301, 12 November. — ***Willelmus, filius domini de Kuic, miles, et Sophia eius uxor, domina de Hoechstraten et de Wortele,*** zien, ingevolge de onder B genoemde uitspraak, af van hunne rechten op het patronaat der kerk van Hoogstraten ten behoeve van het O. L. V.-kapittel te Antwerpen 28).

Uit de bewoordingen dezer stukken is wel op te maken, dat van deze beide echtgenooten niet de man, al wordt hij in *A* wel aldus betiteld, de heer van Hoogstraten was, doch de vrouw. Zij wordt in *B* en *C* uitdrukkelijk aldus genoemd, en hare aanwezigheid bij al deze rechtshandelingen is niet anders te verklaren; heer Willem was dan slechts ***nomine uxoris*** heer van bovengenoemde plaatsen.

Er blijkt voorts uit deze stukken, dat Vrouw Johanna (I) vóór of uiterlijk in 1295 door eene zekere Sophia was opgevolgd. 29) Was zij hare dochter, en dus eene Gimmenich? De oorkonden

---

25) De oorkonde is gedagteekend: 1294, feria tertia post festum beati Mathie apostoli (Dinsdag na St. Mathias apostel), maar, omdat in Brabant het jaar met Paschen begon, is zij volgens onze tijdrekening op 1295 te brengen.

26) Staatsarch. Antw. oud cartularium der Abdij St Michiel 109; gedrukt: Goetschalckx. ***Oorkondenboek St. Michiels*** II, bl. 117, n° 415.

27) Oorspr. arch. O. L. V.-kerk Antw.; gedrukt: Goetschalckx. ***Bijdragen*** V, bl. 573; vgl: Prims. ***Gesch. v. Antw.*** VI, bl. 247.

28) Oorspr. arch. O. L. V.-Kerk Antw. capsa dominorum VII, n° 1, zegels verloren; gedrukt: Goetschalckx. ***Bijdragen*** I, bl. 333.

29) Het is onzeker wie van beiden, Johanna of Sophia, bedoeld is in een stuk van 1293, 23 April, waarin genoemd wordt: Sebastianus de Hoechstraten, homo feodalis et judex ***domine de Gelmele.*** (Goetschalckx. ***Oork. St. Michiels*** II n° 399); misschien wel Sophia, want hem, Sebastianus, vindt men ook in oorkonde A.

vergunnen ons niet op deze vraag een afdoend antwoord te geven 30), maar, wanneer wij zien, zooals nader zal worden aangetoond, dat Sophia's zoon Johan, heer van Hoogstraten (III), zijn familie-wapen van Kuik brak met het kruis van Gimmenich 30[a]), krijgt Sophia's afstamming uit dit geslacht wel een grooten graad van waarschijnlijkheid.

Sophia was, blijkens bovenstaande oorkonden, niet alleen vrouw van Hoogstraten, doch eveneens van het nabijgelegen Wortel; het begevingsrecht der kerk van Hoogstraten, in 1286 door Johanna (I) aan het kapittel van Antwerpen afgestaan, betwistten zij en haar man 31), doch zij moesten zich nederleggen bij een hertogelijk vonnis daaromtrent, dat in hun nadeel uitviel. Omtrent haar vernemen wij verder niets en ook de datum van haar overlijden is ons onbekend.

Van haar echtgenoot, den ridder Willem van Kuik (volgens *B*), zoon van den heer van Kuik (volgens *C*), kunnen wij het volgende aanteekenen. Hij was een jongere zoon van den regeerenden heer van Kuik, den beroemden Johan I, en komt met dezen en met zijn oudsten broeder, heer Hendrik, in een oorkonde van 1296 (15 Maart, n. s.), voor 31[a]). Johan I heer van Kuik en zijne zonen Hendrik en Willem, alle drie ridders, bleven bij dat stuk borg voor Johan van Nassau, den afgestelden elect van Utrecht, resp. hun schoonbroeder en oom van moederszijde, omdat Jutta van Nassau, waarover later meer, met Johan I heer van Kuik, gehuwd was. Heer Willem van Kuik sneuvelde in Juli 1303, aan Brabantsche zijde, bij een aanval op Maastricht. 32)

---

30) In de in noot 19 aangehaalde oorkonden worden wel minderjarige kinderen van Joanna en van Wenemar (zonder namen) genoemd.

30[a]) Evenals haar kleinzoon Hendrik: zie hier de zegelplaat.

31) Blijkens eene verklaring, 1304, 16 Mei, van Joh. Bode, pastoor te Wortele, had wijlen heer Willem van Kuik het kapittel van Antwerpen ook lastig gevallen om het patronaatsrecht van Wortel; zijn voorganger, pastoor Hendrik, had daarvoor destijds een schuld moeten aangaan: Goetschalckx. ***Bijdragen*** I. 335 (naar oorsp.), F. Prims in ***Antw. Arch. blad*** 1930, bl. 54 (naar cartularium).

31[a]) Brom. ***Regesten v. oorkonden betreffende het Sticht Utrecht*** (Utr. 1908) n° 2684. Aan dit stuk (oorspr. Rijksarch. Utrecht) hangt heer Willem's zegel.

32) Hocsem (uitg. Chapeaville II. 343): A. D. 1303, mense Julio, cum Traiectenses episcopatus patriae rebellare cœpissent, mamburnus exercitu totius patriae congregato, Traiectum versus Wyck, quae pars terram respicit Falcomontis, portis, muris et fossatis totius oppidi fortioribus, non caute forsitan insultibus impetit: ubi pluribus de parte sua perfossis vulneribus et aliis interemptis, pro parte ducis dominus Wilhelmus primogenitus [dit is een vergissing: de ***primogenitus*** was Hendrik] domini de Cuc... sagitta percussus interiit.

1 2

3 4

1. ***Zegel van Johan I, heer van Kuik en Hoogstraten*** (3 Dec. 1339).
Oorspr. Rijksarchief Brussel, charters van Brabant (Verhooren nº 621bis).

2. ***Zegel van Johan II, heer van Kuik en Hoogstraten*** (1357).
Oorspr. Archief Hoogstraten. Oorkonden nr 7ter.

3. ***Zegel van Hendrik van Kuik, broeder van den voorgaande*** (1357).
Oorspr. Ibid.

4. ***Zegel van Johan IV, heer van Hoogstraten*** (1404).
Oorspr. Ibid. nr 13bis.
Men lette op het kruis van Gimmenich, dat op 1 en 3 voorkomt.

III.

Heer Johan (1) *van Kuik, heer van Hoogstraten en* (na doode van zijn oom, heer Otto, 1350 of 1351) *van Kuik.* — (1312? — 1357).

Ook wat den derden heer van Hoogstraten betreft, blijken de latere schrijvers te rade te zijn gegaan bij hun voorgangers, Butkens en Wap 33); het zal dus wederom zaak zijn hun beider gevoelens nader te toetsen.

Butkens stelt als heer van Hoogstraten: Johan, zoon van Johan I, heer van Kuik, bij Johanna (II) van Gimmenich, vrouwe van Hoogstraten.

Wap noemt hem: Johan, zoon van Hendrik van Kuik en kleinzoon van evengenoemd echtpaar.

Hierboven wezen wij er reeds op, dat er voor eene Johanna (II) van Gimmenich, vrouwe van Hoogstraten, geen plaats is in de genealogie en zij dan ook door Butkens verdicht is, hetgeen geschiedde, omdat de schrijver der *Trophées* den derden heer van Hoogstraten voor een broeder hield van heer Otto, zoon van Johan I, heer van Kuik, welke Otto (eerst later) zijn vader in de heerschappij van Kuik opvolgde. Butkens was hier evenwel (met zijne navolgers) op een dwaalspoor gebracht door een vergissing der *Brabantsche Yeesten*, die op twee plaatsen 34) vertellen, dat ten tijde van hertog Johan III van Brabant (1312-1355) de heeren van Kuik (Otto) en van Hoogstraten (Johan) *broeders* waren, terwijl deze in werkelijkheid *neef* en *oom* waren. Dit laatste werd reeds opgemerkt door den bekwamen navorscher van Hoogstraten's geschiedenis, Adriaensen 35). Hiermede is dus klaar bewezen, dat Butkens' systeem onhoudbaar is, wat trouwens hieronder nog nader, ten overvloede, zal blijken.

Wap's voorstelling van zaken is, dat niet een zoon, doch een kleinzoon van Johan I, heer van Kuik, Hoogstraten beërfde, en hij geeft dien kleinzoon (Johan genaamd) tot vader Hendrik, oudsten zoon van Johan I. Om hierin den weg te vinden moeten wij eenige oogenblikken stilstaan bij Johan I, heer van Kuik, en zijn gezin, zooals dat althans in de jaren, waarin ons onderzoek zich nu beweegt, was samengesteld. Wij kennen het door een

---

33) Zie voor Butkens en Wap de in noot 1 aangehaalde plaatsen.
34) Uitgave Willems: II, bl. 265 en 268-269.
35) ***Taxandria*** (Turnhout) III (1906-1907), bl. 171, noot a.

acte van Mei 1308 36), waarbij Johan I, kort vóór zijn dood 37), aan de kerk te Grave goederen schonk om uit de inkomsten daarvan een kapittel te stichten. Dit geschiedt met goedvinden van zijn echtgenoote Jutta, zijne zoons Johannes prepositus en Otto de Kuyc miles, zijn kleinzoon (*nepos*) Johannes de Kuyc. Evengenoemde Jutta (nu voluit genoemd: *Jutta de Nassau, relicta domini Johannis quondam domini de Kuyc bone memorie)* testeert, als weduwe, op 25 Januari 1312 (o. s.), 38) en in dit testament worden genoemd hare zoons: dominus Johannes ecclesiarum sanctorum Petri Lovaniensis et Servatii Traiectensis prepositus, en Otto miles de Kuyc, benevens haar kleinzoon (*nepos;* hij noemt haar *avia*) Johannes *dominus* de Kuyc.

Uit deze stukken kunnen wij het volgende concludeeren:

1°) dat heer Johan's echtgenoote niet Johanna van Gimmenich, doch Jutta van Nassau heette, geheel overeenkomstig het in noot 31 aangehaalde stuk; 2°) dat de zoons Hendrik en Willem, in Mei 1308 niet meer onder de levenden waren, hetgeen wij van Willem reeds wisten, omdat deze, zooals wij boven zagen, in Juli 1303 voor Maastricht gesneuveld was 39). Wat wij daar echter slechts terloops vermeldden, omdat het daar verder niet van pas kwam, was het feit, dat Hocsem zich vergiste, wanneer hij Willem *primogenitus* noemde; dat was inderdaad diens broeder Hendrik, zooals blijkt uit verschillende oorkonden 40), en nog uit de laatste, waarin hij voorkomt, op 9 April 1304 41). Diensvolgens moest volgens leenrecht, na den dood van Johan I, Hendrik's zoon dezen in de heerschappij van Kuik opvolgen en is dus de in bovengenoemde acte van 25 Januari 1312 genoemde Johan *heer* van Kuik een zoon van Hendrik. Maar hij is dan *niet* te vereenzelvigen met den eveneens Johan genaamden heer van Hoogstraten, zooals Wap dit deed, en op welke fout reeds een Noord-Nederlandsch geschied-

---

36) Afgedrukt naar het oorspr. bij Wap, bl. 255.

37) Hij stierf 13 Juli 1308, volgens het ***Registrum defunctorum*** der kerk van Grave: Wap bl. 124.

38) Afgedrukt naar het oorspr. bij Wap, blz. 257.

39) Zie noot 32.

40) v. d. Bergh. ***Oork. van Holland*** II. n° 769 (1291) en latere oorkonden. — Hij was 1288 bij Woeringen ridder geslagen: v. Heelu (uitg. Willems bl. 313, vs. 8585.

41) Brab. Yeesten (uitg. Willems) I, 717, n° 105. — De bewering van Butkens (I. 355), dat hij in 1304 vóór Maastricht zou zijn gesneuveld, vindt geen bevestiging in oude bronnen.

kundige, J, de Fremery, in vroegere jaren gewezen heeft. 42) Immers Johan II, *heer* van Kuik, in bovengenoemd testament van zijne grootmoeder (1312) als zoodanig vermeld, komt nog tot Juli 1318 als *heer* van Kuik voor 43), maar moet kort daarna kinderloos overleden zijn, omdat van November 1319 af zijn oom Otto in de oorkonden *heer* van Kuik wordt genoemd.

Er blijft ons dan ook niets anders over als aan te nemen, dat Johan, derde heer van Hoogstraten, een zoon is geweest van het hierboven sub II genoemde echtpaar heer Willem van Kuik en Sophia, vrouwe van Hoogstraten en Wortel. Dit wordt bevestigd door het feit, dat hij in zijn wapen het kruis van Gimmenich voerde, en ook doordat men in zijn tak den voornaam Wenemar, afkomstig van de Gimmenichs, terugvindt.

Omtrent zijn levensloop kunnen wij de volgende gegevens bijeenbrengen.

In het omstr. 1312 opgestelde leenregister van hertog Johan III van Brabant 44) worden zijne leenen aldus ingeschreven:

Johannes dominus de Hoestraten, terram de Hoestraten et dominationem, c libras, et XXXVI et dimidium solidos apud Turnhout, et census cum terra apud Nyewencuyc; uit welke inschrijving dus ten duidelijkste blijkt, dat hij onder meer van den hertog, *als Brabantsch leen,* land en heerschappij van Hoogstraten in leen hield. Dat dit leen reeds georganiseerd was en een leenhof bezat, leeren wij uit eene oorkonde van 1316, waarblj vermeld worden : schout en leenmannen van Johan van Kuik, heer van Hoogstraten 45). In 1330 kwam Johan van Kuik, ridder, heer van Hoogstraten, in betrekking met het O. L. V.-kapittel van Antwerpen, als hij den kanunniken het vrij genot van alle tienden in zijne heerschappij schonk 46); in hetzelfde jaar ruilde hij eenig goed met de St. Michielsabdij te Antwerpen. 47) In 1334 bleef hij borg voor hertog Johan III

---

42) J. de Fremery. ***Cartularium der abdij Mariënweerd*** ('s Gravenhage 1890), bl. 410 en vlg.

43) In verschillende stukken, opgenomen in het in vorige noot aangehaalde werk.

44) L. Galesloot. ***Livre des feudataires de Jean III duc de Brabant*** (Brux. 1865), bl. 131; hier, ten onrechte: Nyewencuyt. Bedoeld is : Nieuwkuik, ten westen van 's Hertogenbosch.

45) Adriaensen in ***Taxandria*** (Turnhout) III (1906 — 1907), bl. 169, noot **2** — Van hier af is (in tegenstelling met wat het hier voorafgaande aangaat) niet gestreefd naar eene volledige opsomming der bewaarde oorkonden.

46) t. a. p. 170, naar oorspr. O. L. V.-kerk Antw.

47) t. a. p. 170, noot 1, naar Staatsarch. Antw. oud cartul. St. M. 241.

van Brabant 48) en was 31 Maart 1337 met zijn broeder heer Wenemar van Hoogstraten onder de Brabantsche getuigen bij het vredesverdrag met Vlaanderen 49), evenals bij het nieuwe verdrag op 3 December 1339 gesloten 50).

Heer Jan bevestigde in 1338 de St. Michielsabdij in de kosterij van Meer en Minderhout 51) en verkocht haar in 1345 dertig bunder wildert en heide te Wortel 52), onder welke plaats hij in 1344 het kapittel van Antwerpen beloofde dit voortaan in het rustig bezit te laten van zekere tienden. 53)

In 1339 bekrachtigde heer Jan de instelling van het ambacht der wollewevers in zijne stad Hoogstraten 54), terwijl hij in 1351, dan reeds heer van Kuik, ook aan de wolle- en lakenwevers van zijne stad Grave privilegiën gaf 55).

In 1355 beloofde heer Jan met zijn broeder Wenemar en vele Brabantsche edelen en steden na den dood van hertog Johan III het hertogdom een en onverdeeld te zullen handhaven 56). Kort na dezes dood (5 Dec. 1355) begonnen de twisten met Vlaanderen, dat een begeerig oog sloeg op de hertogelijke erfenis, die aan Johanna, Johans erfdochter, was gekomen. In Aug. 1356 nu sommeerde de Vlaamsche graaf de Brabantsche heeren hem hulde te komen doen; de heer van Hoogstraten en zijn broeder Wenemar voldeden daaraan niet en trokken in ballingschap 57).

Heer Jan moet niet veel langer meer geleefd hebben; het laatst ontmoeten wij hem in eene oorkonde van 14 Januari 1357 (n. s.), wanneer hij zeker goed aan een poorter van 's Hertogenbosch verkoopt 58). Volgens Adriaensen 59) overleed hij in 1357 en werd te 's Hertogenbosch (in ballingschap?) begraven.

---

48) Verkooren. ***Chartes de Brabant*** I, nos 379 en 379 bis.

49) ***Brab. Yeesten*** II, 453.

50) Oorsp. Rijksarch. Brussel, chart. Brabant no 621 bis, waaraan heer Johans zegel, dat wij op de plaat onder no 1 afbeelden.

51) Goetschalckx. ***Bijdr.*** I, 132.

52) Als noot 47; naar Oud cart. fol. 117.

53) Goetschalckx. ***Bijdr.*** I, 340.

54) Oorspr. arch. Hoogstr. met zijn zegel; gedrukt: Adriaensen. ***Hoogstraten***, bl. 99.

55) Wap, bl. 261, naar Paringet en v. Alen. ***Beschr. van Grave***, bl. 479.

56) Alg. Rijksarch. Brussel, chart. Brab. no 893. — Vgl. voor dit en het volgende: F. Prims. ***Gesch. v. Antw.*** X, bl. 1 en vlgg.

57) ***Brab. Yeesten*** II, 508.

58) Hendriks. ***Beschr. v. Grave***, I, 305.

59) ***Taxandria*** (Turnhout) III, 170. — Het jaar 1354, dat Butkens geeft, is zeker onjuist.

Zijne echtgenoote was Katherina, dochter van heer Hendrik Bebbeken (uit het huis Berthout) 60), waarbij hij drie zoons had 61) : Johan, Hendrik en Wenemaer. De beide eersten werden achtereenvolgens heeren van Hoogstraten en zullen hier volgen ; de derde verkocht zijne rechten op Hoogstraten aan zijn broeder Hendrik of diens erven 62) en werd heer van Malsen en Meeteren (beide plaatsen in de Tielerwaard, ten Westen van Tiel).

IV.

(Heer ?) Johan II, heer van Kuik en van Hoogstraten, 1357 — vóór 1367.

Hij was de oudste zoon van den hier voorafgaanden heer en komt reeds op 8 September 1357 als heer van Kuik en Hoogstraten voor, wanneer hij met zijn broeder Hendrik van Kuik aan de stad Hoogstraten zekere privilegieën geeft. 63) Butkens trekt hieruit het besluit, dat beide broeders de heerschappij gezamenlijk hielden en voegt er bij, dat zij in 1358 tot eene deeling overgingen. Deze beweringen vinden geen steun in de ons overgeleverde bronnen. Wel blijkt de juistheid van Butkens' mededeeling, dat Johan II Hoogstraten aan Gerard, heer van Vorsselaar, verkocht.

Wij weten volstrekt niet door welke redenen de heer van Hoogstraten zich verplicht heeft gezien het zoo belangrijk besluit te nemen tot den verkoop van een voornaam deel zijner voorvaderlijke goederen 64), noch blijkt het juiste jaar, wanneer deze transactie tot stand is gekomen ; althans tot nu toe hebben wij hieromtrent geen oorspronkelijke stukken aangetroffen. Evenmin vonden wij verder eenige oorkonde, waarin Johan II genoemd wordt. 65) Zijn zoon Johan III zal onder VI nog ter sprake komen.

---

60) Galesloot. ***Livre des feudataires de Jean III***, bl. 131 en 189.

61) ***Brab. Yeesten*** II, 268-269.

62) Alg. Rijksarch. Brussel, Rekenkamer n° 17 144. Fol. 79.

63) Oorspr. stadsarch. Hoogstr. ; n° 7ter. Gedrukt : Adriaensen. ***Hoogstraten***, bl. 100. — Aan dit stuk hangen de zegels, afgebeeld op de plaat onder nos 2 en 3.

64) Wap, bl. 134, wijt dit aan « zijn zorgloos en verkwistend leven » en vertelt nog, dat hij, in 1353, ook Kuik en Grave moest verkoopen.

65) Wap, bl. 135, stelt zijn dood « in of kort vóór het jaar 1364. »

V.

Gerard, heer van Vorsselaar en Hoogstraten, 1367-1381.

Deze heer wordt in eene oorkonde van 13 Aug. 1367 voor het eerst als zoodanig genoemd. 66) Hij was gesproten uit het aloude geslacht der heeren van Rotselaar 67), een beroemd krijgsman, die, om slechts dit te noemen, in den oorlog met Vlaanderen (1356-1357) maarschalk van het Brabantsche leger was 68). In zake zijn bewind over Hoogstraten is niets bekend, tenzij dat uit eene akte van 1434 blijkt, dat hij aldaar kapellanieën stichtte. 68[a]) Hij schijnt kinderloos te zijn overleden. Op 17 Januari 1381 verkochten de executeurs van zijn testament, om te kunnen voldoen aan zijne beschikkingen, Hoogstraten met alle toebehooren. Kooper was : Johan, heer van Kuik, een zoon van den onder IV genoemden Johan 69). De mededeeling van Butkens, door vele schrijvers overgenomen, dat Nicolaes de Swaef in 1380, na doode van Gerard, heer van Vorsselaar, enz., Hoogstraten kocht, en dit in hetzelfde jaar aan Johan van Kuik voortverkocht, wordt door de oorspronkelijke bronnen tegengesproken. 70)

VI.

Johan III, heer van Kuik en van Hoogstraten, 1381-1382.

Dat deze een zoon was van Johan II, blijkt uit den in noot 69 aangehaalden tekst, bij Goetschalckx gedrukt.

Hij gaf, terstond na het verwerven der heerlijkheid, op 31 Januari 1381 (n.s.), privilegiën aan zijne stad Hoogstraten 71) en schonk op 31 Juli van dit jaar aan de begijnen onder meer het voorrecht eene kerk te bouwen. 72) Deze heer sneuvelde echter

---

66) Alg. Rijksarch. Brussel, chart. Brab. nº 2514.

67) Zie een en ander over hem bijeengebracht door A. Van Olmen in : ***Taxandria*** (Turnhout) 1929, bl. 30, en Idem : ***Meded. Herentals I***, bl. 15.

68) Alg. Rijksarch. Brussel, chart. Brab. nº 2169.

68[a]) Alg. Rijksarch. Brussel, Rekenkamer reg. nº 17146, fol. 22 vº.

69) Goetschalckx. ***Bijdragen I***, 235, vlgg. — De beleening : Alg. Rijksarch. Brussel, Rekenkamer, reg. nº 17 144, fol. 117 : de Johanne domino de Kuyc, qui ex successione domini Gerardi domini quondam de Vorsslaer relevavit villam de Hoechstraeten cum suis pertinentiis et cum castello de Gelmen.

70) Het in de vorige noot aangehaalde register der Rekenkamer zegt uitdrukkelijk, dat de heer van Kuik ***ex successione domini Gerardi domini quondam de Vorsslaer*** Hoogstraten ontving.

71) Oorspr. arch. Hoogstraten, met zijn zegel ; gedrukt : Adriaensen. ***Hoogstr.*** bl. 103.

72) Oorspr. Stadsarch. Antw.; gedrukt : ***als voren***, bl. 207. — Vgl. ; Lauwerys. ***Gids*** (3e uitg.), bl. 77.

reeds het volgende jaar (30 Sept. 1382) bij een veldtocht in Westfalen 73), nadat hij (vóór Juni 1382) aan zijn neef Johan, heeren Hendriks zoon van Kuik, Hoogstraten verkocht had 74).

VII.

Johan IV, heer van Hoogstraten, 1382-1442.

Deze was een zoon van heer Hendrik van Kuik, die een broeder was van Johan II, heer van Kuik en van Hoogstraten. Na Hoogstraten van zijn neef gekocht te hebben, beërfde hij kort daarna van hem (na 30 Sept. 1382) Kuik en de stad Grave 75). Omstreeks denzelfden tijd kocht hij de dorpen Brecht, Groot- en Klein-Zundert, terwijl hij de hem toebehoorende goederen van Zaventem en Sterrebeek verkocht, evenals de helft van het dorp Asten. 76) In 1386-1387 begiftigde hij zijne echtgenoote Machteld de Berssele met een som van 800 florijnen, vastgezet op zijne goederen te Rijkevorsel, Brecht en Zundert 77).

Het is niet ons doel hier zijn levensbeschrijving te geven, hoewel deze van belang zou zijn, doch volstaan met enkele punten te vermelden, welke Hoogstraten in het bijzonder aangaan. 78)

In 1388, 1415 en 1417 vermeerderde hij de voorrechten der begijnen, in 1389 die der voetboogschutters, en in 1390 bekrachtigde hij de stadsprivilegiën, terwijl hij in 1404, 1406 en 1416 nog nadere rechten verleende aan de inwoners van stad en vrijheid.

Deze laatste heer van Hoogstraten uit het oude stamhuis verkocht in 1430 de heerlijkheid, overleed 15 Juni 1442 en werd begraven in de kerk der priorij van Corsendonck 79).

Westerloo. Dr H. Obreen.

---

73) ***Brab. Yeesten*** II, 272.

74) Alg. Rijksarch. Brussel. Rekenkamer reg. nº 17 144, fol. 134 : de Johanne van Kuyc, filio quondam domini Henrici de Kuyc militis, qui per emptionem erga Johannem dominum de Kuyc recepit terram de Hoechstraeten cum omnibus attinentiis suis.

75) Reg. als voren, fol. 147 vº. — Hij behield dit echter niet, ald. fol. 149 vº.

76) reg. als voren, fol. 116, 119 en 133 vº.

77) reg. als voren, fol. 210 en 222.

78) De hier volgende oorkonden vindt men bij Adriaensen. ***Hoogstraeten,*** bl. 104 — 114 en 207-215.

79) Zijn grafsteen werd gegraveerd in het werk : ***Grand théâtre sacré du duché de Brabant*** II, 2e stuk, bl, 112 ; daaruit overgenomen bij Wap, plaat IV, en bij Welvaarts, ***Gesch. van Corsendonck,*** tegenover bl. 165.

Heer Arnoldus heer van Elsloo

Vrouw Johanna, vrouw van Hoogstraten,
als zoodanig vermeld 1286, leeft weduwe 1295,
huwt *Heer Wenemar van Gimmenich,*
ridder, vermeld 1275 — † 1284

Heer Johan I, heer van Kuik † 13 Juli 1308,
huwt *Jutta van Nassau ;* zij testeert als wed[e] 1312

Heer Hendrik, primogenitus,
† vóór zijn vader

Johan II, heer van Kuik,
na zijn grootvader, † jong
1318 of 1319. Zijn oom
Otto erft Kuik.

Heer Otto, heer van Kuik, in 1318
of 1319, na dood van zijn neef
Johan II ; † 1350 of 1351, zonder
kinderen. Zijn neef Johan I,
heer van Hoogstraten, erft.

Heer Willem van Kuik huwt
† 1303, vóór Maastricht

Vrouw Sophia, vrouw van Hoogstraten, als
zoodanig vermeld 1295 en 1301

Heer Johan I, heer van Kuik en
Hoogstraten, vermeld omstr. 1312-1357,
huwt Katharina Bebbeken

Wenemar, vermeld 1348
en 1356.

Johan II, heer van Kuik en Hoogstraten,
na zijn vader 1357, verkoopt H. voor 1367
aan G. heer van Vorsselaar, † 1364 ?

Johan III, heer van Kuik en Hoogstraten
krijgt 1381 H. uit erfenis van G. heer v. Vorsselaar,
† zonder kinderen 1382 ; zijn neef Johan IV koopt H. van hem.

Hendrik van Kuik
† 1371 bij Baeswiler,
huwt dochter van Pieter Cautereel, van Leuven

Johan IV, heer van Hoogstraten
† 1442, zonder kinderen.

Wenemar, heer van
Malsen en Meeteren,
† omstr. 1379.

Bouwkundige Aanteekeningen

over de

Ste-Catharinakerk te Hoogstraten.

De Sinte Catharinakerk van Hoogstraten behoort strikt genomen niet tot de Kempische kunst; haar stijl is die van de Brabantsche school. Om ze te bouwen deed Antoon de Lalaing, graaf van Hoogstraten, inderdaad beroep op Rombout Keldermans, van Mechelen.

De familie Keldermans, of beter gezegd « van Mansdale », heeft ons in den loop van twee eeuwen een twintigtal kunstenaars geschonken, waarvan sommigen buitengewoon begaafd waren. Onder hen is het Rombout die het roemrijkste aandenken heeft nagelaten. Hij is nochtans op verre na niet de beste architect uit de familie Keldermans. Hij heeft echter zijn voordeel opgedaan uit de ondervinding van vier geslachten. Bovendien heeft hij het voorrecht genoten de laatste hand te leggen aan meerdere bouwwerken, die reeds begonnen waren door zijn grootvader, Andries den Oudere, en door zijn vader, Antoon den Oudere. 't Is alzoo dat zijn naam werd overgeleverd aan het nageslacht.

't Is aan zijn vader dat Rombout het meest te danken heeft. Antoon de Oudere had afgebroken met de zuivere traditie der Gotiek, waarvan Andries de Oudere nog een vertegenwoordiger was, om een eenigszins decadenten stijl aan te nemen, die nochtans in staat was den invloed der Renaissance tegen te houden. De heer Paul Parent heeft heel juist het laatste tijdvak van de Gotische bouwkunst in ons land beschreven : « De Gotische bouwkunst in de Nederlanden vond in de XVIe eeuw hare oorspronkelijkheid in een zeker eclectisme, dat aan den buitenkant een groote eenvoudigheid vertoonde, alle decoratieve overlading vermeed en de versiering met boogjes, nissen en troonhemels beperkte tot enkele goedbepaalde en in 't oog vallende plaatsen : topgevels, portalen, torens en torenspitsen » (1).

---

(1) Paul Parent, aangehaald door Marcel Laurent. ***L'architecture et la sculpture en Belgique***. Brussel, z. d. blz. 13 : « L'architecture gothique des Pays-Bas au XVIe siècle trouva son originalité dans un certain éclectisme, qui affecta extérieurement une grande simplicité, évita toute surcharge décorative et cantonna l'ornamentation par arcatures, niches et dais à quelques surfaces déterminées bien en vue : pignons, portails, tours et fléches. »

De voorgevel van het stadhuis te Middelburg, welke door Antoon den Oudere werd gebouwd, is een der eerste monumenten uit onze gewesten, dat op die wijze ontworpen werd. Het schijnt wel dat Rombout niet anders gedaan heeft dan den stijl van zijn vader overnemen.

Men heeft beweerd dat Rombout Keldermans (2) geboren werd omstreeks 1460, wat nogal vroeg schijnt. Wij weten heel weinig over het eerste deel van zijn loopbaan. In 1507 werkte hij mede aan de voltooiing van het Hof van Busleiden te Mechelen. In 1511 leidde hij de laatste werken aan het Markiezenhof te Bergen-op-Zoom, dat door zijn vader in 1504 begonnen werd. Tezelfdertijd werkte hij mede aan het stadhuis te Middelburg.

Achtereenvolgens stierven zijn vader en zijn broeder en daardoor trad hij uit de onbekendheid van eenvoudigen medewerker naar voren.

Bij het overlijden van Antoon I (1512) werd hem opgedragen den bouw der kerk van Veere voort te zetten. Vervolgens begon hij aan het Groot Vleeschhuis, dat een geheel uitmaakt met het stadhuis van Middelburg (1513-1518). Toch speelde hij nog slechts een ondergeschikte rol, tot op 't oogenblik dat het afsterven van Antoon II hem de plaats van « stadswerkman » van Mechelen en van keizerlijk bouwmeester bezorgde.

Vooreerst wordt hem opgedragen den St Romboutstoren te Mechelen te voltooien en in 1516-1517 maakt hij een ontwerp van torenspil. Hij verbindt zich met Domien de Waghemakere om te Gent het stadhuis te bouwen (1518-1533). Samen herstellen zij het Steen (1521) en maken het plan van een nieuw koor voor de O. L. Vrouwkerk te Antwerpen (1521). Na de voltooiing der eerekoer van het paleis te Brussel, vangt Rombout in 1522 den bouw aan van de Palatijnsche kapel, die door van Pede werd voltooid volgens Rombout's plan, dat tot bescheidener afmetingen was herleid. Daarna herbouwde hij heelemaal de abdij van Tongerloo (1522-1526).

Dit jaar ving voor hem een uiterst bedrijvig leven aan : in 1525, terwijl hij nog werkte aan de Sint Pauluskerk te Antwerpen, werd hij geroepen om de kerk van Hoogstraten te bouwen. Vervolgens begon hij weer samen te werken met zijn vriend Domein de Waghemakere : zij voltooiden de werken aan de Sint Jacobskerk te Antwerpen en bouwden ondertusschen het grafelijk

---

(2) Aanteekeningen over Rombout Keldermans in ***Biographie nationale,*** T. X, kol. 637-641 ; Thieme en Becker. ***Allgemeines Lexicon der bildenden Kunstler.*** T. XX, blz. 87-88.

kasteel van Antoon de Lalaing te Hoogstraten. In 1527 bouwden zij samen te Antwerpen, de nieuwe Beurs, die slechts een vergrootte kopij is van de eerste Beurs, welke door Domien de Waghemakere alleen in 1515 werd voltooid. In 1529 begon Rombout het paleis van den Hoogenraad van Mechelen te bouwen, dat echter eerst in den modernen tijd voltooid geraakte.

Rombout was ook een architect van krijgsgebouwen en hij was het die de versterkingen van Montford, Valkenburg en Utrecht (1524) oprichtte.

Evenals al de Keldermansen was Rombout tezelfdertijd bouwmeester en beeldhouwer en 't is in die laatste hoedanigheid dat hij in 1515 medewerkte aan het noorderportaal der O. L. Vrouwkerk te Antwerpen en dat men aan hem de St. Christoffelschoorsteen te danken heeft, die thans prijkt op het stadhuis te Bergen-op-Zoom.

Eenige werken van Rombout blijven twijfelachtig. Zoo vraagt men zich nog steeds af of hem moet toegeschreven worden de groote Renaissancegevel van het Justitiepaleis te Mechelen, waar hij inderdaad van 1517 tot 1527 werkzaam was; de stijl ervan heeft echter aan een ander bouwmeester doen denken. Steunende op gelijkenis in den stijl, worden hem te Mechelen insgelijks eenige burgershuizen als Het Paradijs en de Gouden Lepere toegeschreven; wat het stadhuis van Hoogstraten betreft, daar vindt men met zekerheid de kenmerken van zijn stijl en daar is dus nopens den architect geen twijfel mogelijk.

In 1531 legde de dood zijn bedrijvigheid stil. Zijn grafschrift betitelt hem « Jonckheere ». Men beweert inderdaad dat hij van Keizer Karel V adelbrieven ontving. Toch leveren de archiefbronnen, die nauwkeurig nagegaan werden, geen enkel spoor van de patentbrieven welke aan Rombout Keldermans zouden verleend geweest zijn. Misschien meende hij dat hij door zijn ambt zelf tot den adel behoorde.

Dit kort overzicht van Rombout van Mansdale's loopbaan toont aan hoe moeilijk het is zijn talent te beoordeelen. Zeldzaam zijn de werken, die hem met volle recht kunnen toegeschreven worden, hetzij omdat hij de ondernemingen van oudere bloedverwanten voortgezet, hetzij omdat hij in samenwerking met Domien de Waghemakere gearbeid heeft.

De abdij van Tongerloo was heelemaal van hem, doch zij is thans vernield. Het groot Paleis van den Hoogenraad te Mechelen, waar hij ook alleen de architect is geweest, werd eerst onlangs voltooid, en bijgevolg bezit het voor ons niet de minste

documentarische waarde, buiten het oorspronkelijk plan, dat bewaard bleef.

De kerk van Hoogstraten, waarvoor hij geen medewerkers gehad heeft, is dus het meest representatief werk uit Rombout's loopbaan.

Hij heeft zich daar ruimschoots laten beinvloeden door de kerk van Veere (Zeeland), die gedeeltelijk zijn werk is, zooals wij boven vermeld hebben. Het is trouwens misschien het voorbeeld der heeren van Veere dat den graaf en de gravin van Hoogstraten op het denkbeeld heeft gebracht om hun goede stad met een monumentale kerk te begiftigen. Wolfart VI van Borssele († 1487), de stichter der kerk van Veere, was een verre bloedverwant van Frank van Borssele († 1470), aan wien Elisabeth van Culemborg haar rechten op Hoogstraten te danken had (3). Bovendien was Anna van Borssele, die het werk van haar vader voortzette, gehuwd met Adolf van Bourgondië, een naasten bloedverwant van Joanna van Bourgondië, Elisabeth's moeder.

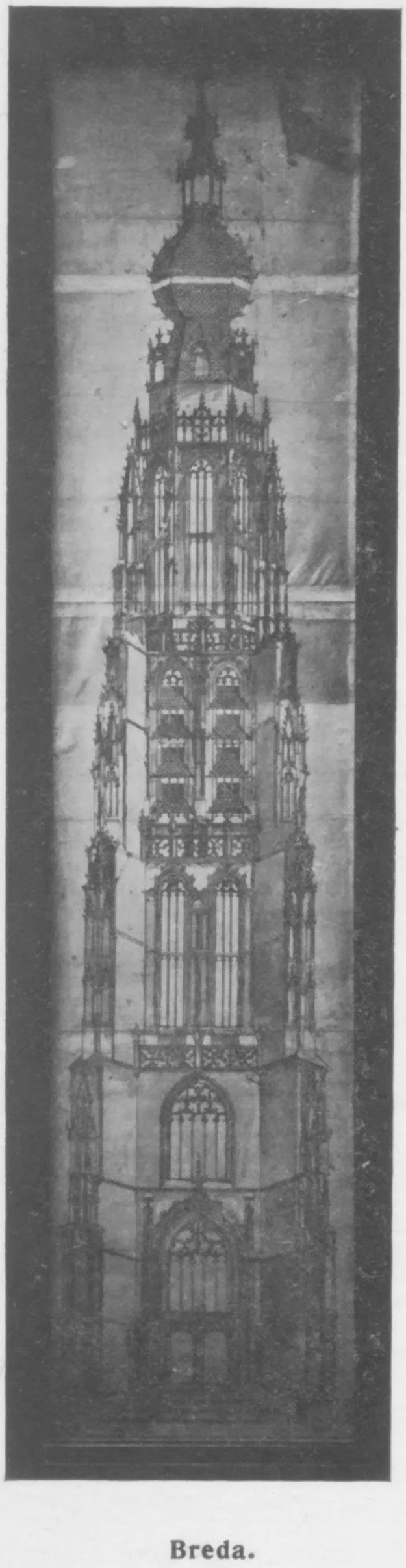
De kerk van Veere heeft veel geleden door vernielende menschenhanden en ruw stormgetij. Nog slechts het zware bouwwerk is blijven bestaan. De gewelven zijn ingestort en de ramen met baksteen toegemetseld. Er blijft echter nog genoeg van over om een nauwe verwantschap met de kerk van Hoogstraten aan te toonen. Het grondplan is bijna hetzelfde, de kolommen en de bogen van den beuk zijn bijna heelemaal gelijk. Beide kerken zijn veel te ruim voor de godsdienstige behoeften der bevolking. Beide dragen ook eenzelfde aristocratisch karakter. Men hoeft er niet te zoeken naar de mystieke inspiratie van een volk.

De kerk van Veere is rijker dan die van Hoogstraten. Zij werd immers gebouwd op eenige stappen van een zeehaven en men heeft zich geen groote geldelijke opofferingen moeten getroosten om ze uit natuursteen van eerste kwaliteit op te bouwen. Te Hoogstraten integendeel, waar men over geen waterweg beschikt, was het aanvoeren van vreemd bouwmateriaal al te kostelijk en men heeft zich moeten vergenoegen met de binnenmuren te bezetten met een kalkbekleeding, terwijl de baksteen aan den buitenkant niet aan het oog onttrokken werd.

't Is een van de zeldzame malen geweest dat Rombout Keldermans tot zulke bezuiniging gedwongen werd. En men mag zeggen dat zijn werk, verre van erbij te verliezen, er door gewonnen heeft.

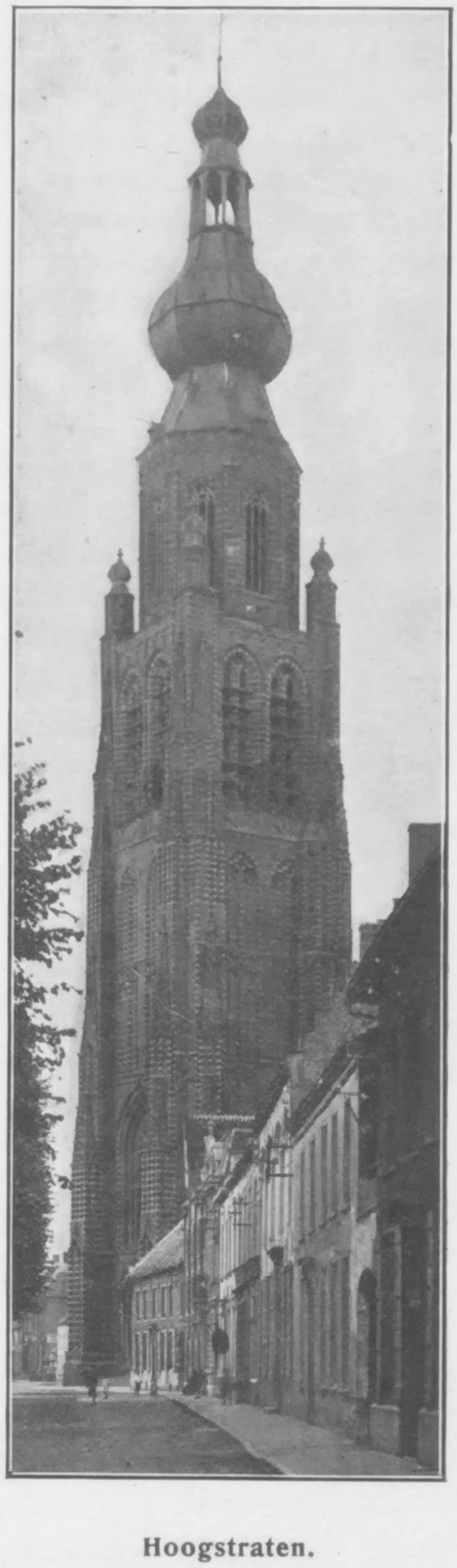
---

(3) J. Lauwerys. ***Gids voor Hoogstraten.*** 1935, blz. 10. — Stokvis. ***Manuel d'histoire***, T. III, p. 491. Leiden, 1890-93.

Breda.

Plan van den Toren.

Hoogstraten.

Toren der Ste Catharinakerk.

« De kerk van Hoogstraten, heeft Ch. Buls gezegd, is merkwaardig, daar zij een grooten eenvoud aan een indrukwekkende regelmatigheid paart » (4). De eenvoud is op bouwkundig gebied de voornaamste eigenschap. Op 't einde van het Gotisch tijdvak treft men ze zeer zelden aan. Hier spruit zij vooral voort uit het materiaal, dat Rombout Keldermans noodgedwongen moest gebruiken. De baksteen leent zich niet tot versiering. Rombout Keldermans heeft trouwens de groote verdienste gehad zulks te begrijpen en zijn kerk « vormt een alleenstaand type, dat op bewonderenswaardige wijze ineengestoken werd om toe te laten gebruik te maken van de bouwmaterialen, waarover de architect kon beschikken » (5). Vermelden wij slechts ééne bijzonderheid om zulks nog treffender te doen uitkomen. In plaats van op de steunbogen scherpe tinnen te plaatsen, die een zoo trouw mogelijke nabootsing van witsteenen pinakels zouden zijn, heeft hij deze vervangen door een soort massief bloemwerk, dat gemakkelijk in baksteen kon uitgevoerd worden.

De kerk van Hoogstraten rust op kolommen. Ons land heeft fel gehouden aan dien vorm van onderschraging, welke sedert lang in Frankrijk in onbruik was geraakt en vervangen werd door pilaren uit ribbenbundels. Het gevolg daarvan is dat de Belgische kerken uit het tijdvak der vlammende Gotiek nooit zoo slank schijnen als de kerken uit Frankrijk.

Rombout Keldermans heeft er nochtans voor gezorgd dat er in zijn kerk niet te veel horizontale lijnen zouden voorkomen. Evenals bijna overal elders in dien tijd kreeg ook zijne kerk geen triforium. Onze architecten hebben aan dit bouwkundig element niet zooveel belang gehecht als de Franschen. Zelfs in de zeer rijke gebouwen hebben zij er gaarne van afgezien om het te vervangen door balkons, die meestal een spijtigen indruk maken (St. Paulus- en St. Jacobskerken te Antwerpen). De plaats van het triforium wordt hier aangegeven door lijstwerk, dat de venstermoneelen uitmaakt. Met alzoo te handelen gaat de architect natuurlijk een gevaarlijken weg op, want hij is niet ver meer van de blindramen, die sommige architecten in hedendaagsche monumenten hebben durven aanbrengen. Doch Rombout Keldermans heeft ook eenige loodrechte elementen weten te vinden, welke hem uitstekend van pas kwamen.

Nog was de kerk van Hoogstraten niet voltooid, of reeds deed zij haar invloed gelden. De kerk van St. Lenaarts (1530-1550) is

---

(4) Ch. Buls. ***L'histoire de l'architecture.*** Patria Belgica. III, p. 590.
(5) ***Ibid.*** p. 590.

blijkbaar een kopij van Hoogstraten (6), doch hare afmetingen zijn kleiner. Waarschijnlijk is zij het werk van een van Rombout's medewerkers. Men heeft gemeend ook in de kerk van Meerle eenige verwantschap met de Ste Catharinakerk te kunnen ontdekken. Wij meenen dat wij ons hier bij de gangbare meening niet moeten aansluiten.

* * *

De toren der Sinte Catharinakerk te Hoogstraten is een der roemrijkste meesterwerken van de bouwkunst uit de voormalige Nederlanden. Hij is bijna de eenige, die het voorrecht geniet niet derwijze tusschen andere gebouwen ingesloten te staan, dat zijn hooge schoonheid er onder lijdt; het is integendeel waarlijk indrukwekkend hem hoog boven het stadje en heel den omtrek te zien uitsteken.

Het is dan ook niet te verwonderen dat een zoo volmaakt monument zijn invloed naar vele zijden heeft uitgestraald. Zijne zuivere silhouet en zijn klare lijnen zijn niet alleen in de streek, maar soms ver erbuiten nagevolgd geworden. Vandaar het groot belang dat wij er aan hechten op gansch bijzondere wijze den oorsprong er van op te sporen.

De Hollandsche archeologen zullen zeggen dat hij een kopij van Breda's toren is. Wij zullen zien dat zij ongetwijfelfd gelijk hebben, doch misschien niet juist in de beteekenis, die zij aan hunne woorden geven.

De heer Paul Saintenoy, architect, bezit in zijne verzameling een hoogst belangrijk document, dat aan E. H. Lauwerys, voorzitter van H. O. K., aangewezen werd als het oorspronkelijk plan van Hoogstraten's toren door Rombout Keldermans. Feitelijk hebben wij hier het plan van den zoo karakteristieken toren van Breda, zooals hij er uitzag van zijn voltooiing in 1509 tot in 1694 (7). Men herkent aanstonds zijn steunmuren, die overhoeks geplaatst zijn. Boven het voorportaal heeft men, in plaats van één groot raam, twee boveneen geplaatste vensters. Het onderdeel van den toren is van binnen, op de hoogte van de zijbeuken, door een gewelf inderdaad in twee verdiepingen ingedeeld. Boven is het achthoekig gedeelte van den toren door steunbogen met dubbele spanwijdte geschraagd, zooals aan den O. L. Vrouwtoren te Antwerpen. Te Hoogstraten werden deze steunbogen

---

(6) J. Lauwerys. ***Gids voor Hoogstraten,*** blz. 109.

(7) Jan Kalf. ***De voormalige Baronie van Breda.*** (De Nederl. Monumenten van Geschiedenis en Kunst). Deel I. Utrecht, 1912.

vervangen door vier hoektorentjes, die geen ander doel hebben dan een overgang tusschen de verdiepingen aan te brengen.

Het plan van den heer Saintenoy is dus beslist dit van de Groote Kerk te Breda. Doch bij dit besluit rijst een uiterst gewichtig vraagstuk op.

Wij hebben het geluk nog meerdere ontwerpen te bezitten, die komen uit wat men het bouwkantoor der Keldermans'en geheeten heeft : het ontwerp tot voltooiing van den toren te Mechelen, het plan van het paleis van den Hoogenraad en deze van twee gevels van het stadhuis te Gent. Het plan, dat bij den h. Saintenoy berust, verraadt denzelfden oorsprong.

Al de decoratieve bijzonderheden komen overeen. Wij dienen bijgevolg te verklaren hoe een Keldermans een plan van den toren van Breda heeft uitgevoerd. De eenvoudigste oplossing zou zijn aan te nemen dat Rombout deze teekening gemaakt heeft om zich te Hoogstraten er van te bedienen. Een argument schijnt op het eerste gezicht die onderstelling te bevestigen. Men heeft zich de moeite getroost al de versieringen, zooals venstermoneelen en borstweringen van de balkons, te wijzigen en aan den kunstsmaak van het oogenblik aan te passen. Doch wij bemerken dezelfde moderniseering in de twee plannen voor de voltooïing van St. Romboutstoren te Mechelen, waar Rombout Keldermans eveneens al de reeds bestaande versieringen heeft weggelaten. Zulke doenwijze is bevreemdend en wordt een gewichtig argument voor een tweeden uitleg, namelijk dat de toren van Breda zou voltooid zijn door Antoon Keldermans en zijn zoon.

Laten wij er op wijzen dat men te Breda de herinnering bewaard heeft aan het verblijf van een Keldermans (8). De legende, die het « graf van den onbekende » in de O. L. Vrouwkerk te Breda als het gedenkteeken van een persoon uit de Mechelsche familie beschouwt, moet als louter verzinsel aanzien worden. Ze wijst niettemin op een overlevering, volgens dewelke de Keldermansfamilie aan de collegiale kerk zou medegewerkt hebben. De bekroning verraadt hun stijl.

Dit bouwwerk werd tot heden toegeschreven aan *Adriaan Ghijben* (9). Niets bewijst echter dat deze meester een echt architect was. De documenten, die M. J. Kalf over hem heeft bijeengebracht, zouden heel goed kunnen terugslaan op een meestergast van de metselaars, die werkt onder de bevelen en volgens de plannen van een architect (10).

---

(8) ***Gids bij het Bezoek der Groote- of Lieve Vrouwekerk te Breda.*** z. d.
(9) G. Van der Hoeven. ***Geschiedenis der vesting Breda.*** blz. 207.
(10) Jan Kalf, op. cit.

Bij gebrek aan archiefstukken kunnen wij in de bouwwerken der Keldermans'en bewijzen ontdekken om de toeschrijving der bekroning van Breda's toren aan Antoon of Rombout Keldermans te staven.

De Keldermans'en stonden in de Nederlanden als torenbouwers bekend. Het zou dus niet te verwonderen zijn dat men te Breda, evenals in meerdere andere steden, zou beroep gedaan hebben op hun talent. Herinneren wij er aan dat Rombout van Mansdale de ontwerper is van het mooi plan tot voltooiïng van den toren der metropolitaansche kerk te Mechelen, die in 1452 door zijn grootvader Andries begonnen werd. Aan hem danken wij ook het ontwerp der bekroning van den toren te Zierikzee, waarvan de bouw in 1454 door denzelfden architect aangevangen werd. Ten slotte weten wij dat hij de taak van zijn vader overnam bij de werken aan den toren te Veere, waarvan wij geen enkel plan bezitten, doch die insgelijks op een spil schijnt gewacht te hebben. Men schrijft hem ook, in samenwerking met Domien de Waghemakere, de spil van den O. L. Vrouwtoren te Antwerpen toe (11).

Al deze torens behooren tot hetzelfde type : een benedenverdieping op vierkantig grondplan, dan een achthoekige verdieping en een spits, indien men ze heeft kunnen voltooien. Voor de minder belangrijke gebouwen werd door de Keldermans'en een bolvormige houten bekroning aangenomen.

Over dit eigenaardig architecturaal type blijven er nog navorschingen te doen. W. H. Dammann (12), Dr. Frans Vermeulen (13) en Dr. Jan de Jong (14) hebben in de werken der primitieve schilders talrijke torens met bolvormige bekroning aangestipt, doch men heeft nooit kunnen bewijzen dat die monumenten in werkelijkheid bestaan hebben.

Met de Van Eyck's was de neiging ontstaan om aan de afbeeldingen van Jerusalem een lokale tint te geven, die door al de Vlaamsche realisten overgenomen werd. De monumenten uit het Oosten stelden zij zich zoo goed mogelijk in hun verbeelding

---

(11) Marcel Laurent. ***L'architecture et la sculpture en Belgique.*** Bruxelles, p. 12. Deze traditioneele toeschrijving werd onlangs betwist, doch het schijnt dat men er zal moeten toe terugkeeren.

(12) W. H. Dammann. ***Der Ursprung des Haubenturmes.*** Zeitschrift für Geschichte der Architectur. II. Mai 1909, blz. 182.

(13) Frans Vermeulen. ***Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst.*** II blz. 27. 's Gravenhage, 1923.

(14) Dr. Jan de Jong. ***Architectuur bij de Nederlandsche schilders vóór de Hervorming.*** Amsterdam, 1934.

voor. De architecten gingen zoover dat zij zich, in zeer late tijden, naar het schijnt, door de minarets lieten beïnvloeden.

Al heeft men het ook anders beweerd, toch is de spits van het belfort van Brugge, die in 1487 gebouwd werd, niet met een bol bekroond geweest (15).

Het kasteel van Rumbeke (W. Vl.), dat gebouwd werd in de tweede helft der XVe eeuw, staat met een bolvormige torenbekroning afgebeeld op het beroemd schilderij der familie de Thiennes (17). Een ervaren geschiedkundige is echter de meening toegedaan dat zulks niets anders is dan een verfraaiing, welke de schilder alleen in zijn verbeelding heeft gezien.

Wanneer wij echter tot meer concrete voorbeelden komen, blijkt het dat de bolvormige torenbekroning, indien zij niet een uitvinding van de architectenfamilie Keldermans was, ten minten toch hare specialiteit is geweest.

Antoon de Oudere begon in 1505 een torentje te bouwen boven het kruispunt van den dwarsbeuk der kathedraal te Haarlem (18). Daar het al te zwaar was, moest het kort nadien vervangen worden. De documenten toonen ons echter aan dat het uitliep op een bolvormige lantaarn. Het Hof van Busleiden te Mechelen, dat insgelijks door Antoon den Oudere begonnen en door zijn zonen voltooid werd, levert een tweede bewijs op dat wij kunnen dagteekenen uit de jaren 1505-1507 (19). Wij zullen geen nadruk leggen op den toren van het stadhuis te Middelburg, waarvan de bekroning, volgens Dr. Fr. Vermeulen, dagteekent uit 1511, doch door Dr. Unger, archivaris der stad, aanzien wordt als een hermaaksel in vervanging van eene spits. De kerk van Alkmaar draagt boven den dwarsbeuk een torentje, dat uitloopt op een bolvormige lantaarn, die wel door Antoon Keldermans schijnt ontworpen te zijn en dagteekent van 1519-1525 (20). Vermelden wij ook nog de Sint Michielsabdij te Antwerpen (1500-1505), waarvan de gebouwen, door Génard, worden toegeschreven aan Rombout Keldermans. Te Hoogstraten zelf telde men twee merkwaardige bolvormige torentjes : het torentje boven den dwarsbeuk der kerk, dat afgebroken werd tijdens de

---

(15) A. Duclos. ***Bruges***. p. 438-439.

(17) ***Catalogue de l'exposition des primitifs flamands***. Bruges, 1902. nr. 273.

(18) J. J. Graaf. ***Plaatsbeschrijving der St. Bavo-kerk te Haarlem.*** Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem. 1876.

(19) Dit torentje werd vernield, doch in de XIXe eeuw herbouwd.

(20) E. H. Ter Kuile. ***De houten torenbekroningen in de noordelijke Nederlanden*** (Thesis) Leiden, 1929, blz. 63.

Fransche overheersching en moest dagteekenen uit 1531 (21), en het stadhuistorentje, dat in 1534 opgericht werd (22).

Deze voorbeelden brengen ons dichter bij de bekroning van Breda's toren dan bij die van Hoogstraten's toren. De geschiedenis dezer laatste collegiale kerk leert ons inderdaad dat Rombout van Mansdale, Keldermans genaamd, de schepper is van de kerk. Doch na zijn dood werden zijn plannen niet gevolgd voor den opbouw van den toren of werden er minstens aanzienlijke wijzingen aan toegebracht.

Wij lezen immers in de Gelmelrekening van 28 Maart-31 December 1541 : « *Betaelt Hendrick Lambrechts van dat hy gereyst es geweest tot Culemborch metten patroon van den tooren van de kercke mynre vrouwen te thoonen ; daer omme hij gevaceert heeft VI dagen, daeromme hy verleet heeft aen teercosten, wagenvrachts, ende anders na vuytwysens zynder cedullen XXXVI s. VI P.* » (23).

E. Adriaensen en G. Segers meenden de reden van die wijziging ontdekt te hebben :

« Wij meenen dat het ontwerp van Meester Rombout's toren nog *veel grootscher* was dan de verheven spits, waarop wij thans zoo fier zijn. Daar de Gravin Weduwe reeds acht en zeventig jaren oud was, zal zij er aan gehouden hebben de voltrekking van haar pronkgebouw te bespoedigen, ten einde het geheel geëindigd te zien, alvorens te sterven » (24).

Men kan niet aannemen dat er een nog grootscher plan, dan hetgene uitgevoerd werd, bestaan heeft. Op plaatsen waar de inkomsten van de kerk afhingen van den godsdienstzin der geloovigen, kan men zich in de onmogelijkheid bevonden hebben een plan uit te werken, dat ontworpen was in een tijd dat de ijver der geloovigen heel wat levendiger was. Doch hier is er sprake van een particuliere onderneming, die met vaste inkomsten bekostigd werd. Bovendien getuigt de kerk van zulk een rijkdom, dat het moeilijk om aan te nemen is dat graaf de Lalaing, hoe machtig en hoe rijk hij ook moge geweest zijn, nog iets beter heeft kunnen betrachten. Wat echter nog een meer afdoende bewijs uitmaakt is wel dat de grondvesten gelegd wer-

---

(21) J. Lauwerys. ***Gids voor Hoogstraten,*** 1935, blz. 18. — Adriaensen en Segers. ***Op. cit.***, blz. 48. — Een afbeelding er van ziet men op de middenste der drie H. Bloedschilderijen (18e eeuw) tegen den zuidermuur van den dwarsbeuk in de kerk te Hoogstraten.

(22) J. Lauwerys. ***Op. cit.***, blz. 72.

(23) E. Adriaensen en G. Segers. ***De Collegiale Kerk van de H. Katharina te Hoogstraeten.*** 1895, blz. 20.

(24) ***Ibid.***, blz. 20.

den in 1536 (25) en dat men in 1539 de hoogte van het gewelf der kerk bereikt had. Het was dus onmogelijk in 1541 de hoogte van den toren te wijzigen zonder aan het evenwicht van de verhoudingen te schaden.

De echte uitleg is eenvoudiger. Het schijnt inderdaad bewezen dat hij zijn definitieve plannen eerst opmaakte op 't oogenblik van de uitvoering zelf. Wij lezen immers dat Antoon, zijn neef, in 1527 betaald werd voor « III copien » en « III patronen » (26) en dat de meestergasten meerdere reizen ondernamen om bij den architect zijn bevelen te gaan halen en om de goedkeuring van den graaf te gaan vragen.

Het plan van Breda is meer volgens den stijl van Rombout Keldermans dan de Ste Catharinatoren van Hoogstraten.

Het timmerwerk is te Hoogstraten echter op veel behendiger wijze met het metselwerk verbonden als op het plan van Breda, dat een tusschen-lantaarn omvat, welke heel slecht verborgen is door een balkon. Het getimmerte moest opgesmukt worden door veelvuldig beeldhouwwerk, door bloemvormige haakversieringen langsheen de ribben en door uitgesneden topgeveltjes boven de dakvensters.

Rombout Keldermans had als torenbouwer een rijke ondervinding opgedaan. Bij 't opmaken van 't plan zal hij zich laten leiden hebben door de gedachte aan den wijdopen toren van Mechelen. De meestergasten zullen misschien vrees gekoesterd hebben aangaande de stevigheid van het gebouw en zullen slechts vensters aangebracht hebben in het bovendeel van den toren, zooals zulks in de Kempen nogal dikwijls voorkomt (27).

Niet alleen bovenvermelde redenen, doch ook de kunstsmaak uit dien tijd dient ongetwijfeld in overweging genomen. In 1541 was de vlammende Gotiek, welke zoolang in onze gewesten voortgeleefd had, bijna uitgebloeid. Hendrik Lambrechts, die de wijzigingen schijnt ontworpen te hebben, zal op behendige wijze naar een overgang van de Gotiek naar de nieuwe kunst gestreefd hebben.

Wij willen deze bijdragen niet eindigen zonder onzen besten dank te betuigen aan den heer P. Saintenoy, briefwisselend lid der Academie, die ons welwillend toestond naar beliefte het plan te bestudeeren, dat wij hierbij identificeeren, en ook aan Z. Exc. Graaf de Lalaing, gevolmachtigd minister, die zoo vriendelijk was ons de hierbij afgedrukte foto te zenden.

Brussel. J. SQUILBECK.

---

(25) *Ibid.*, blz. 49-51.

(26) ADRIAENSEN en SEGERS. *Op. cit.*, blz, 24.

(27) STAN LEURS en C. F. X. SMITS. ***Oud-Nederlandsche Bouwkunst : Kempische Torens.*** Oud Holland 1918, blz. 42 en 183 ; 1920, blz. 202.

De Sinte-Luciakapel te Meersel

Opbouw en Stichter. — 1420

Over deze kapel van het oud gehucht Meersel werden reeds oorkonden gepubliceerd door E. H. Goetschalckx in zijne « Geschiedenis van het Bisdom Antwerpen » IV deel, blz. 402-403, en door den Heer Ernalsteen, opsteller van « Oudheid en Kunst » in 't jaar 1929 afl. I, blz. 22-25.

Stichter en datum van opbouw der kapel worden er niet genoemd. In « Gids voor Hoogstraten » lezen wij dat zij rond 1400 door Jan van Kuik, heer van Hoogstraten, is opgebouwd.

Een schepenakt uit het archief van Hoogstraten, in 't Staatsarchief bewaard, laat nu hierover geen twijfel meer.

Jan IV van Kuik, heer van Hoogstraten, Rijkevorsel en Wortel, zoon van Hendrik van Kuik, heer van Rijkevorsel, « had doen maken een capelle tot Meerselle in den name van Sinte Quierijn ende Sinte Lucia martelare »

In 't jaar 1421 op 28 April deed Jan van Kuik er de eerste plechtige mis in zingen door zijne priesters « kapelanen ende clercken ».

Er staat in de schepenakte « zijne priesters » om aan te duiden dat heer Jan van Kuik meerdere priesters in zijnen dienst had op het Gelmelehof en in de kapelrijen op genoemd hof en in de kerk van Hoogstraten.

De beelden der HH. Martelaren Quirinus en Lucia werden geplaatst en dan had de plechtige inhuldiging plaats, waarop zonder twijfel Jan van Kuik met gansch het ridderlijk hof aanwezig was. Voor de inwoners van het gehucht zal het een onvergetelijk schouwspel geweest zijn in de nieuw gebouwde kapel den plechtigen dienst, in aanwezigheid van zoovele geestelijken en gansch het huisgezin van den edelen Stichter met zijn gevolg, te mogen bijwonen.

Het was immers « om Gode van hemelrike in sine santen ende santinnen devotelyke eere ende reverencie te bewijsene » ende « omme die ingesetene tot meerdere devocien te wecken ende vlijteliker Gode van hemelrike ende sine heilige martelaren Sinte Quirijn ende Sinte Lucien te doen dienen », dat de kapel

Ste Luciakapel te Meersel.
Rechterkant.

Linkerkant.

Ste Luciakapel te Meersel.
Voorkant.

Binnenkant.

door hem gebouwd werd. Daarom ook stichtte Jan van Kuik een eeuwigdurenden cijns van een sister erfrogge op den watermolen van Meersel, en beval deze stichting aan te teekenen in het mis- of jaargetijdenboek der kapel, en noodigde zijne onderdanen uit ook erfrenten te stichten ten voordeele der kapel.

Zulks is dan ook gebeurd ; het jaargetijdenboek van die jaren behelsde verscheidene stichtingen, alsmede de stichting der wekelijksche mis. Deze cijns werd ook regelmatig op den watermolen geheven.

De mis moest geschieden op den Vrijdag door den kapelaan in de kapel te Meersel.

De kapelrij, gesticht door Jan van Kuik, werd vereenigd met de kapelrij van O. L. V. in de parochiekerk van Meerle op 18 October 1438.

De stichtingsakte dezer kapelrij van O. L. Vrouw, bewaard in het Archief der Kathedraal te Antwerpen, schijnt nochtans de stichting door Jan van Kuik tegen te spreken, daar de onderteekenaars van het Smeekschrift aan den bisschop van Luik in 1438 zeggen, dat zij het plan hadden opgevat, en dat gedacht uitvoerden, namelijk ter eere Gods almachtig, van den H. Quirinus martelaar, en de H. Lucia maagd, eene kapel te bouwen op het gehucht, te Meerssele.

Zulks sluit niet uit dat Jan IV van Kuik de kapel op zijn kosten deed bouwen en er in de beelden van den heiligen Quirinus en Ste Lucia deed plaatsen, alsmede de wekelijksche mis verzekeren door de stichting op den watermolen van Meersel.

Het getuigenis hierover werd afgelegd door E. H. Godevaart van Aspen of Asperen, kapelaan der kapel te Meersel in 1438 en tevens kapelaan der pas gestichte kapelrij van Meerle, op 12 April 1445. Men moet onderstellen dat de opbouw der kapel begonnen is in 1420 op het einde van dit jaar, waarna de plechtige inhuldiging plaats had op 28 April 1421. Het moet ook niet verwonderen dat de schepenakte van 1445 ons spreekt over het groot getal kapelanen die Jan van Kuik vergezelden tot Meersele op 28 April 1421.

Hij was « collatoer » der kapelriën, gesticht in 't begijnhof te Hoogstraten (E. H. GOETSCHALCKX. *Bisdom Antwerpen*, IV, blz. 177).

« De kapelrij van 't kasteel, stond ook ter begeving van den eigenaar van het kasteel. »

« Later kwamen er nog verscheidene dier kapelrijen bij. De twee eerste derzelve stichtte « Heer Jan van Kuyck, baenrotse,

Heer van Hoegstraeten op 5 April 1402 « voer den outaer der Noet Gods ».

« Dezelfde baenroetse, Here van Hoeghstraten » stichtte twintig jaar later, in 1422, nog vier andere kapelrijen voor *vier* kapelanen. Die stichting was als de voorloopster van het Kapittel.

Zoo was het niet moeilijk voor Jan IV van Kuik, een plechtigen dienst te houden in de kapel van Meersel, als hij beschikte over een leger van kapelanen in de Heerlijkheid van Hoogstraten, Rijkevorsel en Wortel.

De kapelrij van St Niklaas te Rijkevorsel « op het Casteel geleghen dicht achter de parochiale kerke van Reyckevorsel », waarvan later de graaf van Hoogstraten het begevingsrecht bezat, moet er misschien nog bijgevoegd worden.

Hier volgt de schepenakte uit het Schepenregister van Hoogstraten in 't Staatsarchief te Antwerpen berustend.

12 April 1445.

Wy Matys Gilsmans Jan van den Aerde Henric Lemmens ende Arnout Meeus scepen inden lande van Hoochstraeten buyten banck in Meersele doen cont allen luiden dat voer onsen scoutheth ons ende onse mede scepenen in gebannende vierschare quam heer Godevaert van ***Aspen*** priester, rectour ende capellaen van onser lieve vrouwe outaer inder parochiekerken van Meerle met den annex capellen Sinte Quiryns ende Sinte Lucien tot Meersele. Begerende den rechte weghen te bethoenende daer Dieric Peters sone castelayn tot Gelmer ende drossaerd slants van Hoechstraete jegenwordich was ten aenhoeren dat de Edele ende vermogende here Jan van Kuyc here van Hoochstraete wilen was salige gedachten, omme gode van hemelrike in sine santen ende santinnen devotelike eere ende revencie te bewysene had doen maken een capelle tot Meerselle inden name van Sinte Quieryn ende Sinte Lucie martelaren. Ende doen der capelle opgericht wass ende beelden vanden vorgs. martelaren daer inne geset waren, dat hy doen selve de yerste misse daer inne dede singhen, by syne priesters capellaenen ende clercken anno XXI in april 28 dage.

also geschiet synde, so gaf ende bewysede die selvé here Jan van Kuyck omme die ingesetene tot meerder devocien te wecken, ende te vlyteliker gode van hemelrike ende sine heilige martelaren Sinte Quiryn ende Sinte Lucien te doen dienen. Als principael fundeerde der selver capellen in gerechter ghiften ende aelmoesen sonder enich wederroepen een sester erfrogs tot euwige dagen diende tellen, onse lieve vrouwe lichtmisse te hebbene ende te heffene, op ende ene ouwe watermolen tot Meerselle met hunnen begripe, ende beval datte alsoo te settene ende teistimeren inder vors. capellen misseboeck. En dat na andere devote ondersaten oec erfrenten daertoe gaven gelyc tselve misseboeck inhoudet, omme die capelle mede te steyghen ende een misse alle weken mede te doen celibreren, welke een sester erfelyc alsos opte watermolen van Meersel met hueren begripe bewyst langentyt jaerlicx er opgeheven ende

wel betaelt van dier tyt aenbeginnende dat het gegeven was ende totter tyt toe dat die vorgs. here Jan van Kuyck tose boven waert tsack. op welke aengedrachte Severyn Godartssone ende Jan van de Sande, als scepenen tier tyt wesende, Mathys Gilsmans als scepen nu ter tyt Henrick Snellarts als coster tot Meerle, Jan Heymers, Jacop Heymers, Bartel Keysers, ende meer andere op heuren eeden over den heiligen gemaent vanden *Rechter* Eendrachtelic tuychden ende kenden dat sy daermede ende ene ware. . . . . tot Jacop Heymers inden huse. Daer de vorgs. here Jan Kuyc here van Hoochstraete tier tyt wesende, dat namelic een sester erfrente erfelic gaf ende bewysede op sine watermolen tot Meersele met heuren begripe, gelyc alsoe boven verclaert staet. En dien also getuycht synde, begon de heere Godevaert priester vors. met sine momboer gemaent te hebben of hy volcomen weet die scoutheth maenden ende toen bewysede dat hy wel volcomen weet van sine aengedrachte ende daertoe navolghende hevet hy met sinen mimboer voort begheert.

Een besegelt geschrifte te hebbende op sinen coste in eeuwige gedenkenissen, dewelcke dat hem aengewyst waert te doen vols. wyse doen, gelyc also hyt betuycht had. Ende des tortkonden hebben wy scepenen vors. achtervolgende den vorgewysden vonnesse onse segelen voer ons selven ende ons mede scepenen hier ane gehangen. Anno XIIII^{c} ende XLV in aprille XXII dagen.

BRONNEN.

Hoogstraten, Schepenregister. Staatsarchief te *Antwerpen*, 1429-1453.

Oudheid en Kunst. 1921. Afl. 1.

P. J. Goetschalckx. *Geschiedenis van 't Bisdom Antwerpen.* IV^{de} Deel.

J. Lauwerys. *Gids voor Hoogstraten.*

Kerkarchief van Rijkevorsel.

Jansen en Van Nueten. *Meerle,* blz. 104.

Donnet. *Bulletijn,* Ve Boek blz. 48.

Oostmalle. Th. De Molder.

NOTA. Wij laten hier volgen den noodkreet, die geslaakt werd door *Natuur- en Stedenschoon* 1936, n^{r} 1, blz. 9 en die tot nog toe onbeantwoord bleef :

« Men roept onze aandacht op den erbarmelijken staat, waarin zich de Ste Luciakapel te Meerle (Meersel Dreef) bevindt.

Daar deze kapel (gotische stijl 1400) als historisch gebouw is geklasseerd geworden door de Commissie van Monumenten, schijnt het ons logisch dat maatregelen worden genomen tot restauratie.

Het gebouw verkeert in doorslechten staat : het water zijpelt door het dak en loopt langsheen de muren. Het wemelt er van ongedierte en de kunstvoorwerpen, die het gebouw bevat, zijn beschadigd en eischen een onmiddellijk onderhoud.

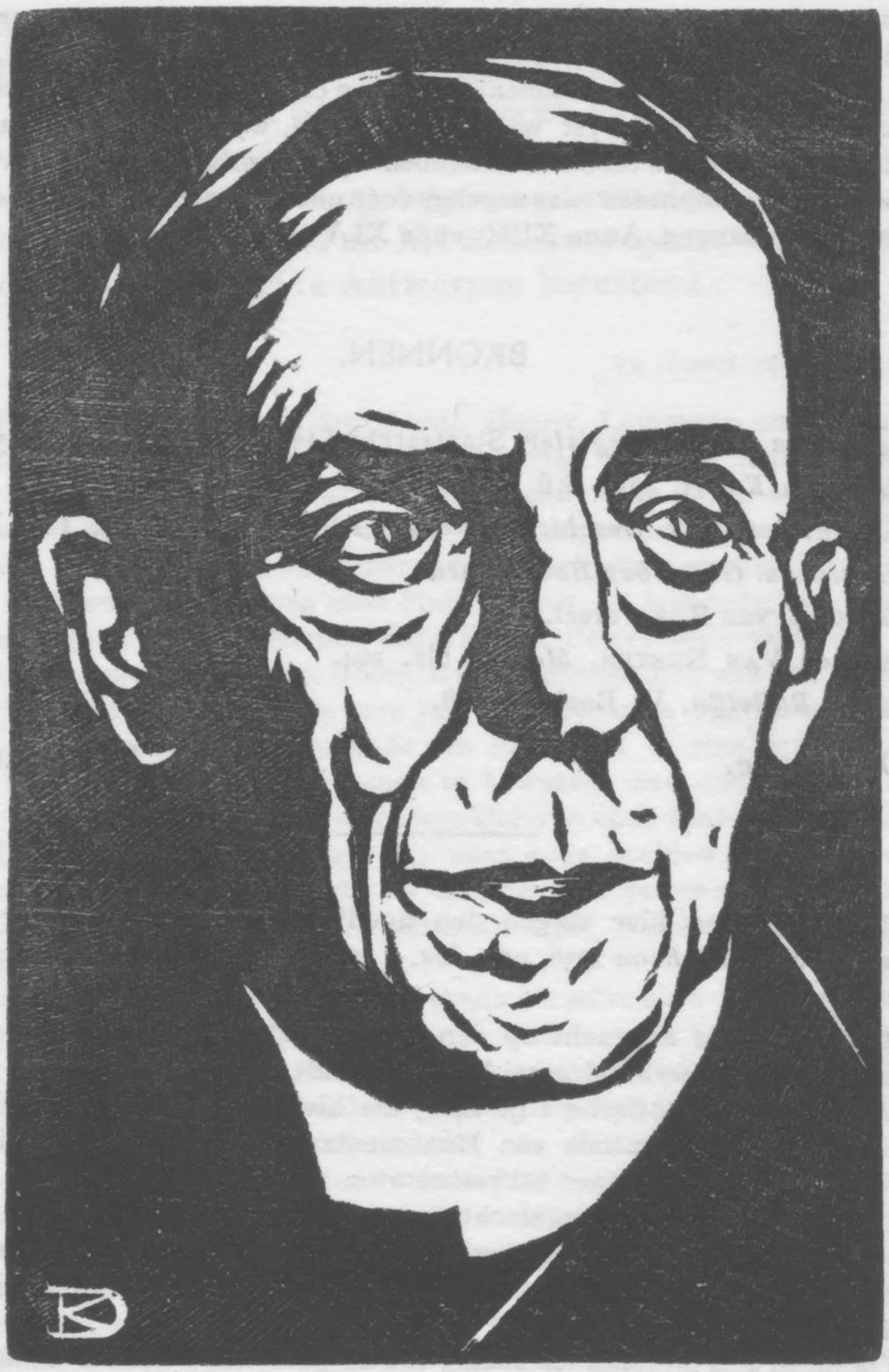
Wij brengen den toestand ter kennis van de Commissie van Monumenten en hopen dat onverwijld de noodige maatregelen zullen genomen worden. »

BOEKENNIEUWS

PRIMS (Kan. Dr. Fl.). *Rechterlijk Antwerpen in de Middeleeuwen. De Rechterlijke Instellingen.* — Uitgegeven door de *Confraternitas Sancti Yvonis*. 1936. 200 blz.

Dit synthetisch werk, dat de rechterlijke instellingen van Antwerpen tot rond het midden der XVIe eeuw behandelt, is bedoeld als handleiding om alle verdere studiën op het rechterlijk verleden van Antwerpen te vergemakkelijken. Wij zien er hoe de rechtspleging in onze gewesten opgebouwd werd op de Gallo-Romeinsche tradities, vooral uit het canonisch recht, en op de Salische wet der Franken.

Wij vernemen er ook dat de schout van Hoogstraten onder dien van Antwerpen stond en dat de schepenbank van Hoogstraten te Antwerpen « ten hoofde » ging. Een onmisbaar werk voor alwie zich van de oude rechtspleging op de hoogte wil stellen.

Z. E. H. KAN. DR. FL. PRIMS
(houtsnede door *K. Dufour*)

BERICHT

Op Zondag 6 September onderneemt H. O. K. zijn derde zomerreis, ditmaal een *kunsttochtje door Noord-Brabant,* onder zeer bevoegde leiding. Vertrek uit Hoogstraten te 12 uur. Aan belangstelling zal het niet ontbreken. Men schrijve dus zoodra mogelijk in bij M. F. Bilcke of bij M. E. Torreele.